

بررسی روند تحولات " جمعیت مؤسسه ای " کشور طی سال های ۱۳۴۵ تا ۱۳۸۵

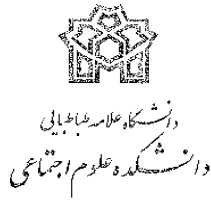
استاد راهنما: دکتر حسن سرایی

استاد مشاور: دکتر کورش مهرتاش

استاد مشاور: آقای طه نوراللهی

دانشجو: افسانه مرادپور

تابستان ۱۳۸۸

Allameh Tabataba'i University

Faculty of Social Science

Thesis of M. A. Demography

Institutional Population Trends in Iran, 1966-2006

Supervisor: Dr. Hassan Saraie

Advisor: Dr. Korosh Mehrtash

Advisor: Mr. Taha Norollahy

Student: Afsaneh Moradpour

2009

چکیده

برخی از افراد و گروه‌های جامعه به منظور ارائه خدمات و فعالیت در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی و یا به دلیل ناتوانی و نیازمندی ناگزیرند که به طور موقت و یا دائمی در خارج از خانواده و در مؤسسات گروهی زندگی نمایند و میزان کارآمدی و موفقیت این مؤسسات در درجه اول مبتنی بر توان پاسخگویی آنها در تأمین نیازهای اولیه این خانوارها و بهره‌مند ساختن آنان از خدمات بهداشتی، درمانی و رفاهی می‌باشد و این امر در صورتی امکان‌پذیر است که نیازهای مذکور با توجه به تعداد و ساختار جمعیتی آنان شناسایی شود، امکانات و تسهیلات لازم متناسب با این نیازها (از ابعاد کمی و کیفی) فراهم گردد و همزمان با روند رشد خانوارهای مذکور گسترش یابد. از این رو در تحقیق حاضر ابتدا تعداد افراد در "خانوارهای مؤسسه‌ای"^۱، ساختار جمعیتی آنان و نیز نحوه توزیع آنان در مناطق مختلف کشور در هر یک از سرشماری‌های عمومی (از سال ۱۳۴۵ تا سال ۱۳۸۵) مطالعه و بررسی شده و سپس روند تغییرات ایجاد شده در ویژگی‌های جمعیتی این خانوارها طی دهه‌های متوالی مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفته است.

یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که تعداد "جمعیت مؤسسه‌ای" کشور طی سال‌های ۸۵-۱۳۴۵، ۷ برابر گردیده و بیشترین میزان این روند افزایشی در جمعیت گروه‌های کودکان، جوانان ۲۴-۱۵ ساله، زنان و سالمندان (خصوصاً □ در دهه اخیر) صورت گرفته است. به عنوان مثال سهم تعداد کودکان زیر ۱۵ ساله در "جمعیت مؤسسه‌ای" از ۵/۵ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۱۱/۷ درصد در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است. این ارقام در جمعیت زنان در مدت زمان مشابه نیز به ترتیب برابر با ۵/۸ و ۳۰/۷ درصد بوده است. همچنین روند رشد جمعیت سالمندان کشور از سویی و عدم پذیرش آنان در برخی از خانواده‌ها متعاقب تحولات فرهنگی و اجتماعی و تضعیف ارزش‌های مبتنی بر حرمت سالمندان از سوی دیگر، موجب گردیده تا شمار آنان در آسایشگاه‌ها و دیگر مؤسسات گروهی کشور طی دهه‌های اخیر همواره رو به افزایش نماید.

نحوه توزیع "جمعیت مؤسسه‌ای" در سطح استان‌های مختلف کشور نیز طی چهار دهه گذشته تغییرات زیادی نموده و همزمان با کاهش تراکم این جمعیت در تهران و دیگر شهرهای بزرگ، حجم جمعیت مؤسسه‌ای در روستاها افزایش یافته است، به طوری که سهم جمعیت روستایی از کل "جمعیت مؤسسه‌ای" کشور از ۶ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۳۲ درصد در سال ۱۳۸۵ رسیده است، که برخی از دلایل این روند افزایشی را می‌توان ایجاد و گسترش مؤسسات بهزیستی، آموزشی، درمانی و اداری در روستاها دانست. اما به طور کلی چنین به نظر می‌رسد که عواملی مانند موقعیت جغرافیایی و یا میزان توسعه یافتگی استان‌ها در جذب و اسکان زیرمجموعه‌های مختلف تحت پوشش جمعیت مؤسسه‌ای تأثیر زیادی داشته است که تحلیل و تبیین این امر مستلزم دسترسی به آمار مربوط به کلیه گروه‌های ساکن در مؤسسات گروهی مختلف (از قبیل تأسیسات آموزشی، درمانی و یا جزائی) می‌باشد.

به طور کلی باید گفت که به دلیل عدم دسترسی کلیه افراد نیازمند (از جمله زنان و کودکان آسیب‌دیده اجتماعی) به مؤسسات جمعی و برخورداری از حمایت‌های لازم، وجود ابهام و نارسایی در برخی از تعاریف به کار برده شده و نیز عدم هماهنگی در به کارگیری شیوه‌های اجرایی در سرشماری‌های متفاوت، ارقام به دست آمده در برخی از زیرمجموعه‌های مؤسسات گروهی به طور کامل نمایانگر افرادی که بر اساس تعاریف سازمان ملل تحت شمول جمعیت مؤسسه‌ای قرار می‌گیرند نبوده و به نظر می‌رسد که در صورت برطرف نمودن موانع و مشکلات موجود در مراحل اسکان و سرشماری افراد مورد نظر، شاهد افزایش آمار مربوط به برخی از گروه‌ها در مؤسسات جمعی خواهیم بود. همچنین تفکیک و تمایز شفاف و دقیق گروه‌های تحت شمول جمعیت مؤسسه‌ای و نیز امکان دسترسی به اطلاعات حاصل از این دسته‌بندی‌ها می‌تواند تحقیقات آتی را به بررسی دقیق‌تر ویژگی‌های جمعیتی و ارائه تصویری جامع‌تر و گویاتر از روند طی شده در گذر زمان منتهی نماید.

^۱ - بر اساس تعاریف سازمان ملل "خانوار مؤسسه‌ای" شامل افرادی است که در تأسیسات نظامی و مؤسسات تأدیبی و جزائی، خوابگاه‌های مدارس و دانشگاه‌ها، بیمارستان‌ها، مؤسسات مذهبی و امثال اینها به سر می‌برند (مرکز آمار ایران، ۱۳۶۲: ۲) و در کشورهای مختلف جهان با عناوین "خانوارهای دستجمعی"، "خانوارهای غیر خصوصی"، "جمعیت مؤسسه‌ای" و یا ساکنین "اقامتگاه‌های گروهی" نامیده می‌شوند.

فهرست مطالب

عنوان

فصل ۱: کلیات.....	۱
مقدمه.....	۱
۱-۱ طرح موضوع.....	۲
۲-۱ ضرورت و اهمیت موضوع.....	۴
۳-۱ مروری بر ادبیات تحقیق.....	۶
۴-۱ اهداف تحقیق.....	۸
فصل ۲: سیر تکوینی مفهوم "خانوار مؤسسه ای".....	۱۰
مقدمه.....	۱۰
۱-۲ روند تغییرات در تعاریف مربوط به "جمعیت مؤسسه ای" در جهان.....	۱۱
۱-۱-۲ تعریف سازمان ملل از "جمعیت مؤسسه ای" در سرشماری های دهه ۱۹۸۰.....	۱۱
۲-۱-۲ تعاریف کشورها از "جمعیت مؤسسه ای" در سرشماری های ۸۶-۱۹۷۵.....	۱۳
۳-۱-۲ تعاریف سازمان ملل و دفتر سرشماری آمریکا از "جمعیت مؤسسه ای" در دهه ۱۹۹۰.....	۱۷
۴-۱-۲ توصیه های سازمان های بین المللی درباره "جمعیت مؤسسه ای" در دهه ۲۰۰۰.....	۱۹
۵-۱-۲ تعاریف برخی از کشورها از "جمعیت مؤسسه ای" در سرشماری دهه ۲۰۰۰.....	۲۱
۲-۲ تعاریف مربوط به "خانوارهای دستجمعی" در ایران ۸۵-۱۳۴۵.....	۲۵
فصل ۳: روش شناسی.....	۲۷
مقدمه.....	۲۷
۱-۳ روش تحقیق.....	۲۸
۲-۳ تعریف مفاهیم اصلی تحقیق.....	۲۸
۳-۳ منابع آمارها.....	۳۰
۴-۳ نحوه تجزیه و تحلیل داده ها.....	۳۲
فصل ۴: حجم و ترکیب سنی-جنسی "جمعیت مؤسسه ای" کشور طی سال های ۸۵-۱۳۴۵.....	۳۵
مقدمه.....	۳۵

۳۶.....	۱-۴	مروری بر روند تحولات جمعیت کل کشور از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۸۵
۳۷.....	۲-۴	مروری بر روند تحولات "جمعیت مؤسسه ای" کشور از سال ۱۳۴۵-۸۵
۴۱.....	۳-۴	مقایسه میزان های رشد "جمعیت مؤسسه ای" با جمعیت کل از سال ۱۳۴۵-۸۵
۴۹.....	۴-۴	ساختار سنی_جنسی جمعیت مؤسسه ای کشور از سال ۱۳۴۵-۸۵
۴۹.....	۱-۴-۴	ترکیب سنی_جنسی جمعیت مؤسسه ای در سال ۱۳۴۵
۵۳.....	۲-۴-۴	ترکیب سنی_جنسی جمعیت مؤسسه ای در سال ۱۳۵۵
۵۶.....	۳-۴-۴	ترکیب سنی_جنسی جمعیت مؤسسه ای در سال ۱۳۶۵
۶۲.....	۴-۴-۴	ترکیب سنی_جنسی جمعیت مؤسسه ای در سال ۱۳۷۵
۶۵.....	۵-۴-۴	ترکیب سنی_جنسی جمعیت مؤسسه ای در سال ۱۳۸۵
۶۹.....	۶-۴-۴	روند تغییر ساختار سنی_جنسی "جمعیت مؤسسه ای" کشور از سال ۱۳۴۵-۸۵
۷۹.....		خلاصه و نتیجه گیری
۸۱.....		فصل ۵: توزیع "جمعیت مؤسسه ای" در استان های مختلف کشور طی سال های ۱۳۴۵-۸۵
۸۱.....		مقدمه
۸۲.....	۱-۵	مروری بر توزیع جمعیت مؤسسه ای
۸۵.....	۲-۵	توزیع جمعیت مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۴۵
۹۰.....	۳-۵	توزیع جمعیت مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۵۵
۹۵.....	۴-۵	توزیع جمعیت مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۶۵
۱۰۱.....	۵-۵	توزیع جمعیت مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۷۵
۱۰۷.....	۶-۵	توزیع جمعیت مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۸۵
۱۱۳.....	۷-۵	روند تغییر در توزیع جمعیت مؤسسه ای کشور از سال ۱۳۴۵-۸۵
۱۲۳.....	۸-۵	خلاصه و نتیجه گیری
۱۲۴.....		فصل ۶: جمعیت کودکان مؤسسه ای کشور از سال ۱۳۴۵-۸۵
۱۲۴.....		مقدمه
۱۲۷.....	۱-۶	میزان رشد جمعیت کودکان مؤسسه ای کشور طی سال های ۱۳۴۵-۸۵
۱۳۲.....	۲-۶	ساختار سنی-جنسی جمعیت کودکان مؤسسه ای کشور ۱۳۴۵-۸۵
۱۳۲.....	۱-۲-۶	ترکیب سنی-جنسی کودکان مؤسسه ای در سال ۱۳۴۵
۱۳۴.....	۲-۲-۶	ترکیب سنی-جنسی کودکان مؤسسه ای در سال ۱۳۵۵

۱۳۵	۳-۲-۶ ترکیب سنی - جنسی کودکان مؤسسه ای در سال ۱۳۶۵
۱۳۸	۴-۲-۶ ترکیب سنی - جنسی کودکان مؤسسه ای در سال ۱۳۷۵
۱۴۰	۵-۲-۶ ترکیب سنی - جنسی کودکان مؤسسه ای در سال ۱۳۸۵
۱۴۲	۶-۲-۶ بررسی روند تغییرات ساختار سنی - جنسی کودکان مؤسسه ای از سال ۱۳۴۵-۸۵
۱۴۶	۳-۶ توزیع کودکان مؤسسه ای در مناطق شهری-روستایی کشور از سال ۱۳۴۵-۸۵
۱۵۰	۱-۳-۶ توزیع جمعیت کودکان ۹-۱۰ ساله مؤسسه ای در استان های مختلف کشور ۱۳۴۵-۸۵
۱۵۳	۲-۳-۶ توزیع جمعیت کودکان ۱۴-۱۰ ساله مؤسسه ای در استان های مختلف کشور ۱۳۴۵-۸۵
۱۵۵	۳-۳-۶ روند تغییر در توزیع استانی کودکان زیر ۱۵ ساله مؤسسه ای از سال ۱۳۴۵-۸۵
۱۶۸	۴-۶ خلاصه و نتیجه گیری
۱۷۰	فصل ۷: جمعیت سالمندان مؤسسه ای کشور از سال ۱۳۴۵-۸۵
۱۷۰	مقدمه
۱۷۱	۱-۷ سالخوردگی جمعیت
۱۷۳	۲-۷ توزیع جغرافیایی جمعیت سالمندان مؤسسه ای کشور از سال ۱۳۴۵-۸۵
۱۷۶	۱-۲-۷ روند تغییر در توزیع استانی جمعیت سالمندان مؤسسه ای کشور ۱۳۴۵-۸۵
۱۷۹	۳-۷ خلاصه و نتیجه گیری
۱۸۱	فصل ۸: خلاصه و نتیجه گیری
۱۸۱	۱-۸ اقامتگاه های گروهی
۱۸۵	۲-۸ مروری بر یافته ها
۱۹۸	۳-۸ نتیجه گیری
۲۰۳	کتابنامه

فهرست جداول

عنوان

- جدول ۱-۴ میزان رشد سالانه جمعیت کل کشور از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ ..... ۳۷
- جدول ۲-۴ میزان رشد سالانه جمعیت مؤسسه ای کشور از سال ۱۳۴۵-۸۵ ..... ۳۸
- جدول ۳-۴ مقایسه میزان رشد سالانه جمعیت مؤسسه ای با جمعیت کل کشور از سال ۱۳۴۵-۸۵ ..... ۳۹
- جدول ۴-۴ روند افزایش جمعیت جوانان نسبت به جمعیت کل کشور از سال ۱۳۴۵-۸۵ ..... ۴۰
- جدول ۵-۴ مقایسه میزان رشد جمعیت های کل و مؤسسه ای بر حسب گروه های سنی از سال ۱۳۴۵-۸۵ ..... ۴۲
- جدول ۶-۴ ترکیب سنی جمعیت مؤسسه ای سال ۱۳۴۵ بر حسب جنس ۴۹
- جدول ۷-۴ ترکیب سنی جمعیت مؤسسه ای سال ۱۳۵۵ بر حسب جنس ۵۳
- جدول ۸-۴ ترکیب سنی جمعیت مؤسسه ای برآورد شده در سال ۱۳۶۵ بر حسب جنس ۵۸
- جدول ۹-۴ مقایسه ترکیب سنی_جنسی جمعیت مؤسسه ای برآورد شده با جمعیت رسم □ اعلام شده در سال ۱۳۶۵ .... ۵۹
- جدول ۱۰-۴ ترکیب سنی جمعیت مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۷۵ بر حسب جنس ۶۲
- جدول ۱۱-۴ ترکیب سنی جمعیت مؤسسه ای در سال ۱۳۸۵ بر حسب جنس ۶۶
- جدول ۱۲-۴ ترکیب جنسی جمعیت مؤسسه ای کشور از سال ۱۳۴۵-۸۵ ..... ۶۹
- جدول ۱۳-۴ روند تغییر در ترکیب جنسی جمعیت مؤسسه ای کشور از سال ۱۳۴۵-۸۵ ..... ۷۰
- جدول ۱۴-۴ مقایسه ترکیب سنی جمعیت های مؤسسه ای بر حسب جنس بین سال های ۱۳۴۵ تا ۱۳۸۵ ..... ۷۱
- جدول ۱۵-۴ شاخص های سالخوردگی جمعیت مؤسسه ای کشور از سال ۱۳۴۵-۸۵ ..... ۷۸
- جدول ۱-۵ توزیع جمعیت مؤسسه ای در مناطق شهری و روستایی کشور از سال ۱۳۴۵-۸۵ ..... ۸۲
- جدول ۲-۵ میزان رشد سالانه جمعیت مؤسسه ای در مناطق شهری و روستایی کشور طی سال های ۱۳۴۵-۸۵ ..... ۸۴
- جدول ۳-۵ توزیع جمعیت مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۴۵ به تفکیک استان ها ۸۶
- جدول ۴-۵ توزیع جمعیت مؤسسه ای شهری کشور در سال ۱۳۴۵ به تفکیک استان ها ۸۸
- جدول ۵-۵ توزیع جمعیت مؤسسه ای روستایی کشور در سال ۱۳۴۵ به تفکیک استان ها ۸۹
- جدول ۶-۵ توزیع جمعیت مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۵۵ به تفکیک استان ها ۹۱
- جدول ۷-۵ توزیع جمعیت مؤسسه ای شهری کشور در سال ۱۳۵۵ به تفکیک استان ها ۹۳

- جدول ۵-۸ توزیع جمعیت مؤسسه ای روستایی کشور در سال ۱۳۵۵ به تفکیک استان ها ۹۴
- جدول ۵-۹ توزیع جمعیت مؤسسه ای (برآوردی) کشور در سال ۱۳۶۵ به تفکیک استان ها ۹۶
- جدول ۵-۱۰ توزیع جمعیت مؤسسه ای شهری (برآوردی) کشور در سال ۱۳۶۵ به تفکیک استان ها ۹۸
- جدول ۵-۱۱ توزیع جمعیت مؤسسه ای روستایی (برآوردی) کشور در سال ۱۳۶۵ به تفکیک استان ها ۱۰۰
- جدول ۵-۱۲ توزیع جمعیت مؤسسه ای کشور به تفکیک استان در سال ۱۳۷۵ ..... ۱۰۲
- جدول ۵-۱۳ توزیع جمعیت مؤسسه ای شهری کشور به تفکیک استان در سال ۱۳۷۵ ..... ۱۰۴
- جدول ۵-۱۴ توزیع جمعیت مؤسسه ای روستایی کشور به تفکیک استان در سال ۱۳۷۵ ..... ۱۰۶
- جدول ۵-۱۵ توزیع جمعیت مؤسسه ای کشور به تفکیک استان در سال ۱۳۸۵ ..... ۱۰۸
- جدول ۵-۱۶ توزیع جمعیت مؤسسه ای شهری کشور به تفکیک استان در سال ۱۳۸۵ ..... ۱۱۰
- جدول ۵-۱۷ توزیع جمعیت مؤسسه ای روستایی کشور به تفکیک استان در سال ۱۳۸۵ ..... ۱۱۲
- جدول ۵-۱۸ روند تغییر در توزیع جمعیت مؤسسه ای کشور به تفکیک استان طی سال های ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۱۵
- جدول ۵-۱۹ روند تغییر در توزیع جمعیت مؤسسه ای شهری کشور به تفکیک استان از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۱۶
- جدول ۵-۲۰ روند تغییر در توزیع جمعیت مؤسسه ای روستایی کشور به تفکیک استان از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۱۷
- جدول ۶-۱ مقایسه میزان رشد سالانه تعداد کودکان در جمعیت های کل و مؤسسه ای از ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۲۷
- جدول ۶-۲ مقایسه میزان رشد تعداد کودکان ۱۴-۱۰ ساله در جمعیت های کل و مؤسسه ای ۸۵-۱۳۴۵ (درصد) ۱۳۱
- جدول ۶-۳ ترکیب سنی - جنسی کودکان مؤسسه ای در سال ۱۳۴۵ ..... ۱۳۲
- جدول ۶-۴ ترکیب سنی - جنسی کودکان مؤسسه ای در سال ۱۳۵۵ ..... ۱۳۴
- جدول ۶-۵ مقایسه ترکیب سنی کودکان مؤسسه ای برآورد شده و رسم □ اعلام شده در سال ۱۳۶۵ ..... ۱۳۶
- جدول ۶-۶ ترکیب سنی - جنسی کودکان مؤسسه ای در سال *۱۳۶۵ ..... ۱۳۶
- جدول ۶-۷ ترکیب سنی - جنسی کودکان مؤسسه ای در سال ۱۳۷۵ ..... ۱۳۸
- جدول ۶-۸ ترکیب سنی - جنسی کودکان مؤسسه ای در سال ۱۳۸۵ ..... ۱۴۰
- جدول ۶-۹ مقایسه ترکیب سنی کودکان مؤسسه ای بر حسب جنس از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۴۲
- جدول ۶-۱۰ روند تغییر در ترکیب جنسی جمعیت کودکان مؤسسه ای کشور از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۴۳
- جدول ۶-۱۱ توزیع شهری_روستایی کودکان ۹-۰ ساله مؤسسه ای کشور ۸۵-۱۳۴۵ (بر حسب درصد) ۱۴۷
- جدول ۶-۱۲ میزان رشد تعداد کودکان ۹-۰ ساله مؤسسه ای از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۴۸
- جدول ۶-۱۳ توزیع شهری_روستایی کودکان ۱۴-۱۰ ساله مؤسسه ای کشور از سال ۸۵-۱۳۴۵ (بر حسب درصد) ۱۴۹

- جدول ۱۴-۶ نرخ رشد سالانه تعداد کودکان ۱۴-۱۰ ساله مؤسسه ای از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۵۰
- جدول ۱۵-۶ توزیع جمعیت کودکان ۹-۰ مؤسسه ای کشور به تفکیک استان از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۵۲
- جدول ۱۶-۶ روند تغییر در توزیع استانی جمعیت کودکان ۹-۰ ساله مؤسسه ای از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۵۷
- جدول ۱۷-۶ روند تغییر در توزیع استانی جمعیت کودکان ۱۴-۱۰ ساله مؤسسه ای از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۵۸
- جدول ۱۸-۶ توزیع جمعیت کودکان ۱۴-۱۰ ساله مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۴۵ به تفکیک استان ها ۱۶۳
- جدول ۱۹-۶ توزیع جمعیت کودکان ۱۴-۱۰ مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۵۵ به تفکیک استان ها ۱۶۴
- جدول ۲۰-۶ توزیع جمعیت کودکان ۱۴-۱۰ مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۶۵ به تفکیک استان ها* ۱۶۵
- جدول ۲۱-۶ توزیع جمعیت کودکان ۱۴-۱۰ ساله مؤسسه ای کشور به تفکیک استان در سال ۱۳۷۵ ..... ۱۶۶
- جدول ۲۲-۶ توزیع جمعیت کودکان ۱۴-۱۰ ساله مؤسسه ای کشور به تفکیک استان در سال ۱۳۸۵ ..... ۱۶۷
- جدول ۱-۷ مقایسه میزان های رشد سالانه تعداد سالمندان در جمعیت های کل و مؤسسه ای از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۷۳
- جدول ۲-۷ توزیع جمعیت سالمندان مؤسسه ای در مناطق شهری و روستایی کشور از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۷۳
- جدول ۳-۷ توزیع جمعیت سالمندان مؤسسه ای کشور به تفکیک استان طی سال های ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۷۵
- جدول ۴-۷ روند تغییر در توزیع جمعیت سالمندان مؤسسه ای کشور به تفکیک استان طی سال های ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۷۸

فهرست نمودارها

عنوان

- نمودار ۱-۴ مقایسه میزان رشد در جمعیت های کل و مؤسسه ای طی سال های ۸۵-۱۳۴۵ ۴۱
- نمودار ۲-۴ مقایسه میزان رشد تعداد کودکان زیر ۱۵ ساله در جمعیت های کل و مؤسسه ای ۸۵-۱۳۴۵ ۴۳
- نمودار ۳-۴ مقایسه میزان رشد تعداد افراد ۱۵-۲۴ ساله در جمعیت های کل و مؤسسه ای از سال ۸۵-۱۳۴۵ ۴۴
- نمودار ۴-۴ مقایسه میزان رشد تعداد افراد ۲۵-۳۴ ساله در جمعیت های کل و مؤسسه ای از سال ۸۵-۱۳۴۵ ۴۵
- نمودار ۵-۴ مقایسه میزان رشد تعداد افراد ۳۵-۴۴ ساله در جمعیت های کل و مؤسسه ای از سال ۸۵-۱۳۴۵ ۴۶
- نمودار ۶-۴ مقایسه میزان رشد تعداد افراد ۴۵-۵۴ ساله در جمعیت های کل و مؤسسه ای از سال ۸۵-۱۳۴۵ ۴۷
- نمودار ۷-۴ مقایسه میزان رشد تعداد افراد ۵۵-۶۴ ساله در جمعیت های کل و مؤسسه ای از سال ۸۵-۱۳۴۵ ۴۷
- نمودار ۸-۴ مقایسه میزان رشد تعداد سالمندان در جمعیت های کل و مؤسسه ای از سال ۸۵-۱۳۴۵ ۴۸
- نمودار ۹-۴ ترکیب سنی جمعیت مؤسسه ای کشور (بر حسب جنس) در سال ۱۳۴۵ ۵۱
- نمودار ۱۰-۴ نسبت جنسی جمعیت مؤسسه ای سال ۱۳۴۵ بر حسب گروه های سنی ده ساله ۵۲
- نمودار ۱۱-۴ هرم سنی_ جنسی جمعیت مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۴۵ ۵۲
- نمودار ۱۲-۴ ترکیب سنی جمعیت مؤسسه ای (بر حسب جنس) در سال ۱۳۵۵ ۵۴
- نمودار ۱۳-۴ نسبت جنسی جمعیت مؤسسه ای سال ۱۳۵۵ بر حسب گروه های سنی ده ساله ۵۵
- نمودار ۱۴-۴ هرم سنی_ جنسی جمعیت مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۵۵ ۵۵
- نمودار ۱۵-۴ هرم سنی_ جنسی جمعیت مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۶۵ (بر اساس آمار رسمی) ۵۷
- نمودار ۱۶-۴ ترکیب سنی جمعیت مؤسسه ای (بر آوردی) در سال ۱۳۶۵ (بر حسب جنس) ۶۰
- نمودار ۱۷-۴ نسبت جنسی جمعیت مؤسسه ای (بر آوردی) در سال ۱۳۶۵ بر حسب گروه های سنی ده ساله ۶۱
- نمودار ۱۸-۴ هرم سنی_ جنسی جمعیت مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۶۵ (با جمعیت بر آوردی) ۶۱
- نمودار ۱۹-۴ ترکیب سنی جمعیت مؤسسه ای (بر حسب جنس) در سال ۱۳۷۵ ۶۳
- نمودار ۲۰-۴ نسبت جنسی جمعیت مؤسسه ای در سرشماری سال ۱۳۷۵ بر حسب گروه های سنی ده ساله ۶۴
- نمودار ۲۱-۴ هرم سنی_ جنسی جمعیت مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۷۵ ۶۵
- نمودار ۲۲-۴ ترکیب سنی جمعیت مؤسسه ای کشور (بر حسب جنس) در سال ۱۳۸۵ ۶۷

- نمودار ۴-۲۳ نسبت جنسی جمعیت مؤسسه ای در سرشماری سال ۱۳۸۵ بر حسب گروه های سنی ده ساله ۶۸
- نمودار ۴-۲۴ هرم سنی_ جنسی جمعیت مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۸۵ ..... ۶۸
- نمودار ۴-۲۵ روند تغییر سهم تعداد مردان و زنان مؤسسه ای در گروه سنی ۱۴-۰ ساله ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۷۳
- نمودار ۴-۲۶ روند تغییر سهم تعداد مردان و زنان مؤسسه ای در گروه سنی ۲۴-۱۵ ساله ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۷۴
- نمودار ۴-۲۷ روند تغییر سهم تعداد مردان و زنان مؤسسه ای در گروه سنی ۳۴-۲۵ ساله ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۷۵
- نمودار ۴-۲۸ روند تغییر سهم تعداد مردان و زنان مؤسسه ای در گروه سنی ۴۴-۳۵ ساله ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۷۶
- نمودار ۴-۲۹ روند تغییر سهم تعداد مردان و زنان مؤسسه ای در گروه سنی ۵۴-۴۵ ساله ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۷۶
- نمودار ۴-۳۰ روند تغییر سهم تعداد مردان و زنان مؤسسه ای در گروه سنی ۶۴-۵۵ ساله ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۷۷
- نمودار ۴-۳۱ روند تغییر سهم تعداد مردان و زنان در کل جمعیت سالمندان مؤسسه ای ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۷۷
- نمودار ۴-۳۲ شاخص های سالخوردگی جمعیت مؤسسه ای کشور از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۷۸
- نمودار ۴-۳۳ مقایسه نمودارهای نسبت جنسی جمعیت های مؤسسه ای کشور از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۸۰
- نمودار ۵-۱ توزیع جمعیت مؤسسه ای کل کشور در مناطق شهری و روستایی از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۸۳
- نمودار ۵-۲ توزیع جمعیت مؤسسه ای استان تهران در مناطق شهری و روستایی از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۱۴
- نمودار ۵-۳ توزیع جمعیت مؤسسه ای استان خراسان در مناطق شهری و روستایی از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۱۸
- نمودار ۵-۴ توزیع جمعیت مؤسسه ای آذربایجان شرقی در مناطق شهری و روستایی ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۱۹
- نمودار ۵-۵ توزیع جمعیت مؤسسه ای آذربایجان غربی در مناطق شهری و روستایی ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۱۹
- نمودار ۵-۶ توزیع جمعیت مؤسسه ای استان مازندران در مناطق شهری و روستایی ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۲۰
- نمودار ۵-۷ توزیع جمعیت مؤسسه ای استان فارس در مناطق شهری و روستایی ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۲۰
- نمودار ۵-۸ توزیع جمعیت مؤسسه ای استان کرمان در مناطق شهری و روستایی ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۲۱
- نمودار ۵-۹ توزیع جمعیت مؤسسه ای سیستان و بلوچستان در مناطق شهری و روستایی ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۲۱
- نمودار ۵-۱۰ توزیع جمعیت مؤسسه ای استان اصفهان در مناطق شهری و روستایی ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۲۲
- نمودار ۶-۱ مقایسه میزان رشد تعداد افراد ۴-۰ ساله در جمعیت های کل و مؤسسه ای ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۲۸
- نمودار ۶-۲ مقایسه میزان رشد تعداد افراد ۹-۵ ساله در جمعیت های کل و مؤسسه ای ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۲۹
- نمودار ۶-۳ میزان رشد تعداد افراد ۱۴-۱۰ ساله در جمعیت های کل و مؤسسه ای ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۳۰
- نمودار ۶-۴ ترکیب سنی کودکان مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۴۵ (بر حسب جنس) ۱۳۳
- نمودار ۶-۵ نسبت جنسی در گروه های سنی کودکان مؤسسه ای سال ۱۳۴۵ ..... ۱۳۳

- نمودار 6-6 ترکیب سنی کودکان مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۵۵ (بر حسب جنس) ۱۳۵
- نمودار 7-6 نسبت جنسی در گروه های سنی کودکان مؤسسه ای سال ۱۳۵۵ ..... ۱۳۵
- نمودار 8-6 ترکیب سنی کودکان مؤسسه ای (برآورد شده) کشور در سال ۱۳۶۵ ..... ۱۳۷
- نمودار 9-6 نسبت جنسی در گروه های سنی کودکان مؤسسه ای سال ۱۳۶۵ ..... ۱۳۸
- نمودار 10-6 ترکیب سنی کودکان مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۷۵ (بر حسب جنس) ۱۳۹
- نمودار 11-6 نسبت جنسی در گروه های سنی کودکان مؤسسه ای سال ۱۳۷۵ ..... ۱۴۰
- نمودار 12-6 ترکیب سنی کودکان مؤسسه ای کشور در سال ۱۳۸۵ (بر حسب جنس) ۱۴۱
- نمودار 13-6 نسبت جنسی در گروه های سنی کودکان مؤسسه ای سال ۱۳۸۵ ..... ۱۴۱
- نمودار 14-6 روند تغییر در ترکیب جنسی کودکان ۴-۰ ساله ساکن در مؤسسات از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۴۴
- نمودار 15-6 روند تغییر در ترکیب جنسی کودکان ۹-۵ ساله ساکن در مؤسسات از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۴۵
- نمودار 16-6 روند تغییر در ترکیب جنسی کودکان ۱۴-۱۰ ساله ساکن در مؤسسات از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۴۶
- نمودار 17-6 تعداد جمعیت کودکان ۹-۰ ساله مؤسسه ای کشور از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۴۹
- نمودار 18-6 تعداد جمعیت کودکان ۱۴-۱۰ ساله مؤسسه ای کشور از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۵۰
- نمودار 19-6 تعداد جمعیت کودکان زیر ۱۵ ساله مؤسسه ای استان تهران از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۵۶
- نمودار 20-6 افزایش تعداد کودکان زیر ۱۵ ساله مؤسسه ای استان خراسان از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۵۶
- نمودار 21-6 افزایش تعداد کودکان زیر ۱۵ ساله مؤسسه ای استان کرمان از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۵۹
- نمودار 22-6 افزایش تعداد کودکان زیر ۱۵ ساله مؤسسه ای استان اصفهان از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۵۹
- نمودار 23-6 افزایش تعداد کودکان زیر ۱۵ ساله مؤسسه ای استان سیستان و بلوچستان از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۶۰
- نمودار 24-6 افزایش تعداد کودکان زیر ۱۵ ساله مؤسسه ای استان فارس از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۶۱
- نمودار 25-6 افزایش تعداد کودکان زیر ۱۵ ساله مؤسسه ای استان خوزستان از سال ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۶۱
- نمودار 26-6 تعداد کودکان ۱۴-۱۰ ساله مؤسسه ای استان های کردستان، همدان و هرمزگان ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۶۲
- نمودار 1-7 روند افزایش جمعیت سالمندان ساکن در مؤسسات گروهی استان تهران ۸۵-۱۳۴۵ ..... ۱۷۷

فصل ۱: کلیات

مقدمه

بعد از انقلاب صنعتی و همزمان با پیچیده تر شدن جوامع مرتبه □ بر شمار مؤسسات و سازمان هایی که هر یک عهده دار وظایف خاصی بوده اند افزوده گردیده است که از این میان می توان به مراکزی اشاره نمود که تحت عنوان "مؤسسات دستجمعی" به منظور نگهداری و حمایت از افراد ناتوان و نیازمند، ارائه خدمات و تسهیلات لازم در جهت اهداف آموزشی و نظامی و یا کنترل افرادی که آگاهانه و یا به طور ناخود آگاه رفاه و امنیت جامعه را تهدید می کنند ایجاد گردیده اند.

اما ضرورت ایجاد و تأسیس مؤسسات مذکور از دو جنبه قابل بررسی می باشد. زیرا برخی از این مؤسسات متعاقب تقسیم کار و تخصصی تر شدن جوامع (مانند خوابگاه های دانشجویی و پادگان های نظامی) و برخی دیگر به دلیل تغییر در ساختار و عملکرد نهاد خانواده و نیز از دست دادن برخی از کارکردهای آن در زمینه نگهداری از اعضاء خود (مانند خانه سالمندان، آسایشگاه های روانی و زندان ها) به وجود آمده اند. اگر چه فرایند این تغییرات در جوامع توسعه یافته و رو به توسعه متفاوت از یکدیگر صورت گرفته است.

در ایران نیز نهاد خانواده ضمن تأثیر پذیری شدید از تغییرات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و جمعیتی ایجاد شده در دهه های اخیر، تحولات عمیق و ریشه داری را در ابعاد ساختی - کارکردی پذیرفته که این امر خود منجر به ایجاد تغییرات کمی و کیفی در ساختار برخی از مؤسساتی که ساکنین آنها تحت عنوان "خانوارهای دستجمعی" در سرشماری های جمعیتی منظور می گردند شده است، که مطالعه روند این تغییرات به دلیل بازتاب پی آمدهای آن در جامعه حائز اهمیت بوده و می تواند در جهت شناخت کمبودها و برطرف نمودن آنها مؤثر افتد.

بدین منظور در تحقیق حاضر ابتدا تعداد جمعیت خانوارهای مؤسسه ای، ساختار جمعیتی آنان و نیز نحوه توزیع و تراکم آنان در مناطق مختلف کشور در هر یک از سال های سرشماری (از سال ۱۳۴۵ تا سال ۱۳۸۵) مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفته و سپس روند تغییرات ایجاد شده در ویژگی های جمعیتی این نوع خانوارها طی چهاردهه اخیر بررسی می گردد. همچنین در بخش های بعدی روند تغییر در ساختار جمعیتی گروه های کودکان و سالمندان ساکن در مؤسسات نیز به طور جداگانه مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار خواهد گرفت.

۱-۱ طرح موضوع

نهاد خانواده در روند تغییرات ساختی - کارکردی خود متناسب با نیازهای جوامع مختلف جهان در مراحل چند گانه انتقالی، اکنون با پیشرفت سریع علم و تکنولوژی خصوصاً □ در زمینه اطلاعات و ارتباطات، دچار تحولات عمیقی گردیده و "به تدریج مهم ترین وظایف و نقشهای خود را از دست داده است، وظایفی که آنها را می توان به دو دسته تقسیم کرد. از یک سو وظایف مادی (فعالیت تولیدی، نقش اقتصادی، نقش حمایتی) و از سوی دیگر وظایف فرهنگی، عاطفی، اجتماعی (تربیت فرزند، آموزش و پرورش، جامعه پذیری، شکوفایی و آسایش تمام اعضاء خانواده)". (بهنام، ۱۳۸۳: ۲۱).

اما برخی از وظایف و نقش های مذکور به مؤسسات و سازمان هایی سپرده شده که از افراد و گروه هایی که ناچارند در خارج از چارچوب خانواده به سر برند، تحت عنوان خانوارهای غیر خانوادگی "که به طور عمده شامل خانوار تک نفره، خانوار دو یا چند نفره (شامل زوج زیستی و خانوارهای دستجمعی) می شود." (سرای، ۱۳۸۶: ۴۰)، حمایت و نگهداری می کنند. بنا بر تعریف مرکز آمار ایران نیز خانوار دستجمعی عبارت است از "مجموع افرادی که به دلیل داشتن هدف یا ویژگی های مشترک مانند انجام خدمت وظیفه، تحصیل، بیماری روانی و... در یک مؤسسه از قبیل پادگان، خوابگاه دانشجویی، آسایشگاه روانی و... با هم زندگی می کنند" (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۲: ۲۹-۲۸).

به طور کلی سازمان ملل در قالب توصیه هایی که برای سرشماری های دهه ۱۹۸۰ در کشورهای مختلف جهان ارائه نموده "ساکنین" این نوع مؤسسات را تحت عنوان "جمعیت مؤسسه ای" عبارت از افرادی دانسته که در تأسیسات نظامی و مؤسسات تأدیبی و جزائی، خوابگاه های مدارس و دانشگاه ها، بیمارستان ها، مؤسسات مذهبی و امثال اینها به سر می برند (مرکز آمار ایران، ۱۳۶۲: ۲). اما این سازمان در دهه ۲۰۰۰ "اقامتگاه ها" را به عنوان واحد اصلی شمارش در سرشماری ها توصیه نموده و این اقامتگاه ها خود به دو گروه تقسیم گردیده اند که عبارتند از اقامتگاه های جمعی و واحدهای مسکونی، افراد بی خانمان نیز به عنوان جمعیتی که فاقد سرپناه ثابت و قابل سکونت می باشند از کسانی که در مکان هایی اگرچه نامناسب، اما دائمی به سر می برند متمایز گردیده و همواره مورد تأکید و توجه خاص قرار گرفته اند. بنابراین با توجه به تأکیدات اخیر سازمان ملل بر ویژگی محل اقامت، نوع خدمات و چگونگی ارائه این خدمات به افراد تحت پوشش مؤسسات گروهی (و نه صرفاً □ شیوه زندگی این افراد به صورت جمعی)، در ایران نیز در سرشماری سال ۱۳۸۵ عنوان "خانوار دستجمعی" به "خانوار مؤسسه ای" تغییر یافته و بنا بر تعریف مرکز آمار ایران "مجموعه افرادی که به دلیل داشتن هدف یا ویژگی های مشترک با هم در یک مؤسسه زندگی می کنند و آن مؤسسه بنا بر مجوز یا بر اساس

مقررات و ضوابط معینی مسئولیت منزل دادن (ارائه محل سکونت همراه با خدمات و تسهیلات) به آنان را بر عهده دارد خانوار مؤسسه ای نامیده می شود نمونه های مشخصی از خانوارهای مؤسسه ای عبارتند از:

پادگان ها و پاسگاه های نظامی و انتظامی، خوابگاه های دانشجویی که تحت مدیریت یکی از دانشگاه ها اداره می شود بجز خوابگاه های متأهلین، آسایشگاه های روانی، خانه های سالمندان، شیرخوارگاه ها، آسایشگاه های معلولین، زندان ها و ندامتگاه ها، پانسیون ها و خوابگاه های دانش آموزی " (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۷: ۸).

همچنین بر اساس تعریف دفتر سرشماری آمریکا در سال ۲۰۰۰ همه افرادی که در خارج از واحدهای مسکونی و در شرایط گروهی (مانند خوابگاه های دانشجویان و یا کارگران مهاجر، پادگان های نظامی و مؤسسه های ویژه نوجوانان) زندگی می کنند به عنوان ساکنین اقامتگاه های گروهی طبقه بندی گردیده اند که این اقامتگاه ها به دو دسته زیر تقسیم می شوند:

اقامتگاه های گروهی مؤسسه ای که عبارتند از مؤسساتی با بناها و محوطه های سازمانی محصور که تحت مراقبت و سرپرستی کارکنان آموزش دیده اداره می شوند و ساکنین آنها برای ترک محل و برقراری ارتباط با جامعه مجاور خود دچار محدودیت می باشند (از قبیل زندان ها، آسایشگاه های روانی، پرورشگاه های کودکان بی سرپرست و خانه های سالمندان).

اقامتگاه های گروهی غیر مؤسسه ای که در بر گیرنده افراد و گروه هایی است که در خارج از مؤسسات زندگی می کنند و می توانند به میل خود به این مکان ها تردد نمایند (از قبیل خوابگاه های دانشجویی، صومعه ها و پناهگاه ها).

لازم است به این نکته اشاره گردد که در آمریکا تا قبل از سال ۱۹۷۰ سرشماری خانوارهای غیر خانوادگی که در خارج از واحدهای مسکونی معمولی به سر می برده اند با روشی بسیار ساده و ابتدایی انجام می گرفته است، بدین معنی که اقامتگاه های گروهی تحت عنوان " مکان های خاص " ^۱ خود به دو گروه اصلی که عبارت بوده اند از مکان های بزرگ (مانند تأسیسات نظامی و تأدیبی) و بقیه اقامتگاه ها، طبقه بندی می شده اند. تا اینکه در سال ۱۹۷۰ شمارش این نوع اقامتگاه ها به صورت جداگانه و بر اساس دستورالعملهای خاصی صورت گرفته و بدین ترتیب فهرستی از مکان های مذکور تهیه و به ۹ گروه اصلی تقسیم گردیده اند که این گروه ها نیز مشتمل بر ۵۹ نوع اقامتگاه گروهی می باشند. در سال های اخیر نیز کمیته ای ^۲ از طرف دفتر سرشماری آمریکا جهت جمع آوری اطلاعات سالانه ویژگی های جمعیتی در سطوح ملی، ایالتی و محلی دائر گردیده که اطلاعات مذکور را از حدود ۳ میلیون آدرس در ایالات متحده و ۳۶۰۰۰ آدرس در پورتوریکو جمع آوری

^۱ - Special Places (SPs)

^۲ - American Community Survey (ACS)

می‌کند. این کمیته از سال ۲۰۰۶ به بعد نیز ملزم به جمع‌آوری اطلاعات مربوط به اقامتگاه‌های گروهی که در حدود ۲/۵ درصد کل جمعیت آمریکا را در بر می‌گیرند بوده است. همچنین وظایف و مسئولیت‌های کمیته مذکور به گونه‌ای طراحی گردیده که در دراز مدت جایگزین انجام سرشماری‌های ده ساله در آمریکا گردد.

به طور کلی اروینگ گافمن (۱۹۶۱) "مؤسسات دستجمعی" را با توجه به نوع عملکرد و حمایت آنها از افراد و گروه‌ها به صورت زیر طبقه‌بندی کرده است:

- مؤسساتی که برای نگهداری افراد ناتوان و بی‌ضرر ایجاد گردیده‌اند (یتیم‌خانه‌ها، خانه‌های سالمندان).
- مؤسساتی که محل نگهداری افراد ناتوانی است که اگر چه به طور ناخواسته، اما تهدیدی برای جامعه محسوب می‌شوند (آسایشگاه‌های روانی).
- مؤسساتی که برای نگهداری و کنترل افرادی ایجاد شده‌اند که رفاه و امنیت جامعه را تهدید می‌کنند (زندان‌ها، مراکز نگهداری اسرای جنگی).
- مؤسساتی که به منظور ارائه خدمات در جهت دستیابی به اهداف آموزشی و نظامی ایجاد گردیده‌اند (خوابگاه‌های دانشجویی، پادگان‌های نظامی).
- مؤسساتی که محل زندگی افرادی است که دنیای مادی را ترک کرده و گوشه‌ عزلت گزیده‌اند (صومعه‌ها).

اعمال نظارت و کنترل شدید مسئولان بر رفتار افراد در بیشتر این مؤسسات به منظور اطاعت و فرمانبرداری آنها، ایجاد ارتباطات اجتماعی تحمیلی بین افراد و نیز پایین بودن سطح رفاه و بهداشت عمومی در این مراکز، پی‌آمدهای روانی، اجتماعی و خصوصاً بهداشتی را به دنبال دارد که با ورود دوباره ساکنین این مؤسسات به جامعه کلی و تأثیر پذیری جامعه از پی‌آمدهای عمدتاً منفی فوق‌الذکر ضرورت مطالعه روند تغییرات ایجاد شده در آنها به منظور شناخت کمبودها و نارسایی‌های موجود مطرح می‌گردد.

۱-۲ ضرورت و اهمیت موضوع

مؤسسات گروهی به منظور حمایت از افراد و گروه‌های خاص جامعه و تأمین نیازهای اولیه آنان ایجاد گردیده‌اند و به طور کلی ساکنین این مؤسسات در کشور را با توجه به درجه کارآمدی و یا نیازمندی آنها می‌توان به دو دسته تقسیم نمود:

دسته اول افرادی می باشند که به منظور ارائه خدمات و یا سپری نمودن مراحل آموزشی و تخصصی در این گونه مؤسسات به سر می برند (مانند کارکنان برخی از مؤسسات شبانه روزی و یا دانشجویان) و دسته دوم عبارتند از کسانی که به دلیل ناتوانی و نیازمندی و یا خطرات بالقوه ای که از جانب برخی از آنان جامعه را تهدید می کند لزوم □ بایستی در این گونه مؤسسات نگهداری شوند و همانطور که می دانیم تعداد افراد در هر دو دسته فوق بنا به دلایل اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و جمعیتی همواره در حال افزایش بوده و چنانچه امکانات و تسهیلات موجود در این گونه مراکز به لحاظ کمی و کیفی نتواند همگام و متناسب با افزایش شمار ساکنین آنها گسترش یابد، نتایجی برخلاف اهداف اولیه سازمان های مذکور به بار آورده و در نهایت جامعه را از پی آمدهای زیانبار آن متأثر می نماید، بنابراین اجتناب از این امر تنها در گرو شناسایی این نیازها و به عبارتی مطالعه و بررسی روند تغییرات ایجاد شده در ویژگی های جمعیتی ساکنین مؤسسات مذکور می باشد. زیرا مثلاً در گروه هایی مانند دانشجویان، اگرچه روند فزاینده تعداد آنان می تواند به عنوان گامی مثبت در جهت ارتقاء سطح دانش و توسعه نیروی انسانی تلقی گردد، اما چنانچه امکانات و تسهیلات موجود در راستای تأمین نیازهای رفاهی، روانی و عاطفی این قشر از جامعه نتواند از ابعاد کمی و کیفی به موازات این روند فزاینده افزایش یابد موجبات بی علاقهگی و دلسردی آنان را فراهم نموده و در نهایت یأس و سرخوردگی این قشر خلاق و سازنده جامعه را به دنبال خواهد داشت.

مطالعه روند تغییرات در جمعیت زنان ساکن در مؤسسات نیز از دو جنبه حائز اهمیت می باشد. زیرا گروهی از آنان در عرصه های اقتصادی و اجتماعی مشغول فعالیت می باشند و این خود مستلزم ایجاد و گسترش سیستم های حمایتی در جامعه به منظور فراغت آنان از بسیاری از موانع و مسئولیت های برخاسته از شیوه زندگی در جامعه سنتی می باشد. گروهی دیگر نیز در مراکزی از قبیل آسایشگاه های روانی و یا مؤسسات تأدیبی و کیفری به سر می برند که بررسی روند تغییر در حجم، ترکیب سنی و نیز نحوه توزیع آنان در مناطق مختلف کشور با توجه به زمینه های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از ابعاد گوناگون می تواند ما را در جهت شناسایی برخی از عوامل مسبب و یا مؤثر بر این معضل اجتماعی رهنمون سازد.

همچنین بررسی ساختار جمعیتی و پی گیری روند رشد جمعیت گروه هایی مانند کودکان مؤسسه ای و نیز نوع پراکندگی آنان در مناطق مختلف کشور، با توجه به این که برخی از این افراد در مراکز نگهداری کودکان بی سرپرست و یا مؤسسات اصلاح و تربیت نگهداری می شوند (گذشته از تعداد افرادی که در مراکز آموزش شبانه روزی و یا مؤسسات بهداشتی_درمانی ساکن می باشند) می تواند ما را در جهت شناخت عوامل اجتماعی و اقتصادی مسبب این پدیده جمعیتی یاری نماید.

و یا روند تغییر در جمعیت گروه‌هایی از قبیل سالمندان در مؤسسات گروهی می‌تواند از جهات مثبت و منفی مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفته و زمینه‌های لازم را جهت شناخت کمبودها و برطرف کردن نارسایی‌ها فراهم نماید.

۱-۳ مروری بر ادبیات تحقیق

یکی از ویژگی‌های زندگی در جوامع مدرن تفکیک بین مکان‌های انجام فعالیت‌های اصلی زندگی (کار، استراحت و گذران اوقات فراغت) و نیز تمایز بین افراد و گروه‌هایی است که این فعالیت‌ها همراه با آنها انجام می‌گیرد. اما به تعبیر اروینگ گافمن در "مؤسسات دستجمعی" هیچگونه حد و مرزی بین جنبه‌های مختلف زندگی موجود نبوده و تمام فعالیت‌های روزمره افراد تحت نظارت و کنترل مسئولان، در یک مکان و به صورت گروهی انجام می‌گیرد. به طور کلی برخی از ویژگی‌های زندگی در این مؤسسات را می‌توان به صورت زیر برشمرد:

- فعالیت‌ها به دقت سازمان‌بندی شده‌اند و این فعالیت‌های ساختار یافته به طور ضمنی تحت کنترل می‌باشند.
- فعالیت‌ها یک هدف نهایی را تعقیب می‌نمایند (مانند سود اقتصادی، کنترل مردان و یا زنان).
- نقش‌ها شدید □ رتبه‌بندی شده‌اند و سلسله‌مراتب برقرار است.
- تحرک اجتماعی بین دو طبقه (یا قشر) شدید □ محدود شده است.
- رفتار افراد نمایانگر موقعیت آنها در سیستم سلسله‌مراتبی می‌باشد، به گونه‌ای که حتی صحبت کردن در بین قشرها با یک تن صدای خاصی انجام می‌گیرد.
- حق انتخاب در این مؤسسات بسیار کم و محدود است.
- "مؤسسات دستجمعی" با سیستم خانواده‌ناسازگارند، به گونه‌ای که نگهداری و حفظ خانواده مشکل و تشکیل خانواده نیز با محدودیت‌هایی همراه می‌باشد (گافمن، ۱۹۶۱).

اعمال نظارت کامل و همه جانبه بر رفتار افراد در برخی از این مؤسسات، حتی در مورد شخصی ترین امور زندگی از قبیل نوع پوشش و طرز صحبت کردن، باعث ایجاد سرخوردگی و احساس از خود بیگانگی در آنها می شود، به طوری که پذیرش کامل و منفعلانه تمام موانع و محدودیت ها و درونی کردن اصول و ارزشهای حاکم بر این مؤسسات، نهایتاً^۱ منجر به ناتوانی اعضاء در سازگاری با زندگی سابق خود می گردد.

تحقیقات گافمن حاکی از آن است که برخی از رفتارهایی که حتی در آسایشگاه های روانی از افراد بروز می کند نه به دلیل اختلالات روانی آنها، بلکه تحت تأثیر شیوه زندگی در این مکان ها بوده و مشابه چنین رفتارهایی را می توان در میان ساکنین دیگر مؤسسات دستجمعی از قبیل سربازخانه ها، صومعه ها و محل سکونت کارگران نیز مشاهده کرد. او معتقد است که افراد در بدو ورود به مؤسسات مذکور طی سه مرحله خود را با شرایط حاکم بر محیط جدید سازگار نموده و یک زندگی گروهی^۱ را آغاز می کنند که این مراحل عبارتند از:

۱) تخریب احساس هویت و عزت نفس: فرد در آغاز ورود به اینگونه مراکز با محروم شدن از لوازم و حتی اطلاعات شخصی و پذیرش یونیفرمهای یکنواخت، احساس فردیت خود را از دست داده و در یک پایگاه نسبتاً^۲ پایین تر و پست تر قرار می گیرد.

۲) آموزش در سیستم جدید: فرد پس از گذراندن آموزشهای لازم، در سیستم جدید پذیرفته شده و مقررات و دستورات آن را درونی می کند، که این امر خود در تخریب و تلاشی احساس هویت و عزت نفس فرد بسیار موثر است.

۳) پذیرش^۲: در این مرحله گافمن به چهار راهکار اشاره می کند که هر یک از افراد با توسل به آنها به عنوان مکانیزمهای دفاعی، خود را با فضای عاطفی و روانی موجود سازگار می نمایند که این راهکارها بدین قرارند:

الف) انکار موقعیت: در این شیوه فرد با توسل به خیالبافی و تجسم شرایط مطلوب و دلخواه، موقعیت موجود را انکار می کند، که این امر می تواند در قالب فعالیتهای خیالی دلپذیر (مانند انواع بازی های مورد علاقه) حتی در طول یک روز کامل ادامه یابد.

ب) ناسازگاری: بدین طریق برخی با فاصله گرفتن از محیط اطراف به شورش و تمرد متوسل می شوند و یا با پناه بردن به انزوای کامل از هرگونه همکاری با دیگران (حتی در مورد غذا خوردن و رعایت بهداشت شخصی) سرپیچی کرده و این گونه نسبت به موانع و تهدیدات موجود عکس العمل نشان می دهند.

^۱ - batch living

^۲ - "playing it cool"

ج) پیوستن به دیگران: عده ای نیز با پذیرش واقعیت های محیط پیرامون می کوشند تا علیرغم تهدیدها و موانع موجود، با بهره برداری از امکانات عرضه شده و ایجاد نگرشی مثبت نسبت به شرایط حاکم خود را قادر به ادامه زندگی در این محیط خشونت آمیز گردانند.

د) تغییر موضع دادن: برخی نیز طی فرایند تغییر که آمیزه ای از تظاهر و واقعیت می باشد خود را ملزم به رعایت اصول و مقرراتی می دانند که از آنها مورد انتظار است و در ضمن پاداش هایی را نیز برای آنان در بر دارد، زیرا متقاعد می گردند که مورد پذیرش مؤسسه مربوطه واقع شده اند، اگرچه تا اندازه ای هم وانمود به این امر کرده و برخی از کلیشه های رفتاری ارائه شده از طرف مؤسسه را نمی پذیرند. (فلیپ میننگ، ۱۹۹۹: ۱۵-۱۱۲).

در مجموع می توان گفت که گذار از مراحل فوق نهایی^۱ منجر به فرهنگ زدایی و سلب احساس فردیت در افراد گردیده^۱ و به تعبیر گافمن حتی در برخی از مؤسسات قابل مقایسه با نوعی برده داری می باشد زیرا احساس مالکیت ساکنین نسبت به وجود خود و نسبت به ابزار (متعلقات) را خدشه دار می نماید. (گافمن، ۱۹۶۱).

۱-۴ اهداف تحقیق

هر یک از "مؤسسات دستجمعی" کارکرد خاص خود را داشته و بنا بر مقتضیات سازمانی یک هدف نهایی را تعقیب می نمایند، اما میزان دستیابی آنها به اهداف از پیش تعیین شده به مقدار زیادی مبتنی بر کیفیت زندگی در این مکان ها و به عبارتی میزان بهره مندی ساکنین آنها از امکانات رفاهی و بهداشتی و نیز دسترسی به خدمات تخصصی روانشناختی و جامعه شناختی موجود می باشد و این مهم در صورتی امکان پذیر است که نیازهای این افراد با توجه به تعداد و ساختار جمعیتی آنان شناسایی شود، امکانات و تسهیلات لازم متناسب با این نیازها (از لحاظ کمی و کیفی) فراهم گردد و همزمان با روند رشد جمعیت های مذکور گسترش یابد. از این رو مطالعه حجم، توزیع و ترکیب خانوارهای مؤسسه ای و نیز روند تغییرات ایجاد شده در آنها طی دهه های اخیر در مناطق مختلف کشور می تواند با ارائه تصویری جامع و روشن از سیر تحولات ایجاد شده در مؤسسات مذکور، ما را در جهت شناخت کمبودها و بر طرف کردن آنها یاری نماید. بدین ترتیب سؤال های اصلی در این

^۱ - گافمن در این رابطه به قطع ارتباط آمریکاییان آفریقایی تبار با سرزمین بومی خود اشاره می کند.